

НЕСТОР Я. В.,

здобувач кафедри конституційного права
(Київський національний університет
імені Тараса Шевченка)

УДК 342.565:347.97

ОСОБЛИВОСТІ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРИНЦИПІВ ЗДІЙСНЕННЯ СУДОЧИНСТВА У ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ

У статті досліджується проблематика конституційно-правового регулювання принципів здійснення судочинства у зарубіжних країнах (Австрії, Бельгії, Болгарії, Великій Британії, Сербії, Швейцарії, Білорусі, Грузії, Бразилії, Перу, США). Встановлено наявність інституційного та консолідованого підходів до конституційного закріплення принципів здійснення судочинства.

Ключові слова: конституційні принципи здійснення судочинства, незалежність судової влади, гласність, змагальність, рівність.

В статье исследуется проблематика конституционно-правового регулирования принципов осуществления судопроизводства в зарубежных странах (Австрии, Бельгии, Болгарии, Великобритании, Сербии, Швейцарии, Беларуси, Грузии, Бразилии, Перу, США). Установлено наличие институционального и консолидированного подходов к конституционному закреплению принципов осуществления судопроизводства.

Ключевые слова: конституционные принципы осуществления судопроизводства, независимость судебной власти, гласность, состязательность, равенство.

The article is devoted to the problems of constitutional and legal regulation of the constitutional principles of court proceedings in foreign countries (Austria, Belgium, Bulgaria, Great Britain, Serbia, Switzerland, Belarus, Georgia, Brazil, Peru, USA). It is established institutional and consolidated approaches to the constitutional principles of court proceedings.

Key words: constitutional principles of court proceedings, independence of the judiciary, publicity, adversariality, equality.

Вступ. В умовах проведення судово-правової реформи в Україні, що супроводжується кардинальним оновленням вітчизняного законодавства про судоустрій і судочинство, важливого теоретичного та праксеологічного значення набуває правова характеристика досвіду закріплення конституційних принципів здійснення судочинства у зарубіжних країнах.

Проведення аналізу досвіду конституційно-правового регулювання закріплення конституційних принципів здійснення судочинства у зарубіжних країнах, зокрема у державах подібної до вітчизняної системи (моделі) судоустрою і судочинства, уявляється надзвичайно актуальним, враховуючи сучасні тенденції зближення національних правових систем, необхідність обміну досвідом правотворчості та правозастосування.

Дослідження принципів судочинства (правосуддя, судової влади) чи інших суміжних правових категорій не є новим у вітчизняній правовій науці, проте основні праці юристів із зазначеної проблематики присвячені здебільшого дослідженню принципів судочинства відповідно до Конституції і законів України. Окреслена проблематика розглядається у науці конституційного права, теорії держави та права, окремих галузях процесуального права.

Серед досліджень за 2011–2017 рр. виокремимо роботи А.Є. Герасимової, В.В. Городовенка, Т.В. Дрягіної, І.Є. Марочкіна, С.В. Нечипорук, Ю.С. Шемшученка, Н.М. Шульгач.

Теоретичні положення конституційно-правового регулювання закріплення конституційних принципів здійснення судочинства у зарубіжних країнах висвітлені у вітчизняній науковій літературі, вочевидь, невичерпно. На жаль, наукових робіт комплексного характеру, які могли б дослідити особливості закріплення конституційних принципів здійснення судочинства у зарубіжних країнах, нині немає.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження особливостей конституційно-правового регулювання принципів здійснення судочинства у зарубіжних країнах.

Результати дослідження. Системи судоустрою і судочинства різних країн світу, визначені, як правило, у конституційних актах, істотно відрізняються одна від одної, що пояснюється різними соціально-економічними передумовами, а також історичними традиціями, з якими пов'язуються їх генезис і становлення.

Зокрема, Конституція Австрійської Республіки (Федеральний Конституційний Закон Австрії) від 10 листопада 1920 р. (зі змінами та доповненнями) визначає, що судді незалежні під час здійснення своїх обов'язків (ст. 87). Розгляд цивільних і кримінальних справ у судах, які виносять по ним рішення, проводиться усно і гласно. Винятки визначаються законом. У кримінальному судочинстві діють принципи обвинувального процесу (ст. 90). Народ має брати участь у здійсненні правосуддя. У справах про перераховані в законі злочини, за які може бути призначене суворіше покарання, а також у справах про всі політичні злочини і проступки питання про винність обвинуваченого вирішують присяжні. У кримінальному судочинстві у справах по інших кримінально карних діяннях у здійсненні правосуддя беруть участь засідателі, якщо передбачена міра покарання, що підлягає призначенню, може перевищити певний в законі межа (ст. 91) [1, с. 182–183].

Ст. 148 Конституції Королівства Бельгії, прийнятої 7 лютого 1831 р. Національним конгресом Бельгії (зі змінами та доповненнями), визначає, що засідання судів публічні, якщо тільки їх публічність не є небезпечною для порядку або моралі; в такому разі суд має засвідчити це своїм рішенням. У справах про політичні злочини і злочини преси рішення про закритість засідання може бути прийнято тільки одногласно. Відповідно до вимог ст. 149, будь-яке судове рішення є вмотивованим. Воно оголошується в публічному засіданні. Судді незалежні під час здійснення своїх судових повноважень (ст. 151) [2].

У Конституції Болгарії від 12 липня 1991 р. (зі змінами та доповненнями) у Розділі 6 «Судова влада» встановлено, що судова влада захищає права і законні інтереси громадян, юридичних осіб і держави. Судова влада є незалежною. Під час здійснення своїх функцій судді, судові засідателі, прокурори і слідчі підкоряються лише закону. Судова влада має самостійний бюджет (ст. 117). Суди забезпечують рівність і умови для змагальності сторін у судовому процесі. Проведення у справах забезпечує встановлення істини. Розгляд справ у всіх судах публічний, якщо інше не передбачено законом. Акти судочинства мотивуються (ст. 121) [3, с. 671–672].

Акт про конституційну реформу Сполученого Королівства від 24 березня 2005 р., який передбачив перетворення посади Лорда-канцлера, а також його функцій, заснування Верховного суду Сполученого Королівства та скасування апеляційну юрисдикцію Палати лордів, містить положення щодо юрисдикції судового комітету Таємної ради та юридичних функцій його голови, інші положення щодо суддів, їх призначення і дисципліни; а також регулює питання, пов'язані з вищеперерахованим. Зокрема, наголошено на незалежності судів (ст. 3 «Гарантії незалежності судів як невід'ємний принцип їх діяльності»). Лорд-канцлер, інші міністри Корони і всі, хто несе відповідальність за питання, що стосуються судової влади чи інших аспектів організації правосуддя, зобов'язані підтримувати незалежність судів як невід'ємний принцип їх діяльності [4, с. 78].

Гарантією незалежного положення суддів у Великій Британії служать так звані судові імунітети у процесі (judicial immunities in legal proceedings). За загальним правилом, жоден позов не може бути поданий проти судді вищого суду за будь-які сказані ним слова або

вчинені дії під час виконання його судових функцій [5, с. 93]. Вказане свідчить про високий авторитет і значимість статусу судді. У 1981 р. був прийнятий Акт про неповагу до суду, мета якого в тому, щоб знайти певну рівновагу між необхідністю, з одного боку, захистити суд від неналежних нападів, а з іншого – гарантувати свободу слова та обговорення питань здійснення правосуддя і ходу судочинства [6].

Конституція Республіки Сербія від 28 жовтня 2008 р. у ст. 142 «Принципи судової влади» визначає, що судова влада має бути єдиною на території Республіки Сербія. Суди мають бути відокремленими, незалежними у своїй роботі і мають виконувати свої обов'язки, відповідно до Конституції, Закону та інших нормативно-правових актів, визначених Законом, загальноприйнятими правилами міжнародного права і ратифікованих міжнародними договорами. Слухання в суді має бути публічним і може бути обмежене лише відповідно до Конституції. Судді та присяжні засідателі мають брати участь у судовому засіданні в порядку, визначеному Законом. Закон також може передбачати, що тільки судді можуть брати участь у судовому засіданні у визначених судах і в певних випадках. Суд має виносити рішення у справах у межах Ради, у той час як Закон може затвердити, що одноосібний суддя може приймати рішення з певних питань [7].

Відповідно до Конституції Швейцарської Конфедерації від 18 квітня 1999 р., а саме вимог ч. 2 «Загальні права, громадянські права та соціальні цілі» ст. 29 «Загальні процесуальні гарантії», кожна особа має право на рівноправність та справедливість у судовому та адміністративному провадженні та ухвалення рішення у розумний строк. Сторони мають право бути вислуханими в суді. Кожна особа, яка не має достатніх коштів, має право на безплатну юридичну консультацію та допомогу, якщо в її справі, як видається, немає перспективи на успіх. Якщо це необхідно для захисту своїх прав, особа також має право на безплатне юридичне представництво в суді. За ст. 30 «Судочинство» Конституції, кожна особа, чия справа підлягає вирішенню в судовому провадженні, має право на заснований за законом компетентний, незалежний і неупереджений суд. Надзвичайні суди не допускаються. Кожна особа, якій пред'явлено цивільний позов, має право на вирішення справи судом за місцем свого проживання. Закон може передбачити іншу підсудність. Судовий розгляд і оприлюднення судового рішення публічні. Закон може передбачити винятки. Ст. 32 «Кримінальне провадження» встановлює, що особа вважається невинною, доки щодо неї не набуде чинності обвинувальний вирок. Кожна обвинувачена особа має право на максимально швидке і повне роз'яснення висунутих їй обвинувачень. Вона повинна мати можливість скористатися належним їй правом на захист. Кожна засуджена особа має право на перегляд вироку у вищестоящому суді. Винятками є випадки винесення вироку Федеральним Верховним Судом як судом першої інстанції [8].

Конституція Білорусі від 15 березня 1994 р. передбачає такі конституційні принципи здійснення судочинства, як незалежність суддів (ст. 110), здійснення правосуддя на основі Конституції і прийнятих відповідно до неї інших нормативних актів (ст. 112), розгляд справ колегіально і одноособово (ст. 113), відкритий розгляд справ (ст. 114), здійснення правосуддя на основі змагальності та рівності сторін у процесі, обов'язковість судових постанов, право на оскарження судових постанов (ст. 115) [9, с. 40–41].

У Конституції Грузії від 24 серпня 1995 р. серед конституційних принципів здійснення судочинства виділяються: незалежність суддів у своїй діяльності та підкорення тільки Конституції і закону (ст. 84); розгляд справи в суді є відкритим; судочинство ведеться державною мовою; судочинство здійснюється на основі рівноправ'я і змагальності сторін (ст. 85); суддя є недоторканим (ст. 87). Важливим є положення ч. 2 ст. 87, яка покладає на державу безпеку судді та його сім'ї [10, с. 100–101].

Конституція Бразилії від 5 жовтня 1988 р. (зі змінами та доповненнями) свідчить:

- ніхто не може ані переслідуватися, ані бути судимим, крім як відповідними органами влади;
- ніхто не може позбавлятися свободи або володіти своїм майном без належної процедури, встановленої законом;

- сторонам у судовому або адміністративному процесі і всім підсудним забезпечується право на повний і своєчасний захист, а також на необхідні в таких випадках кошти та можливості;
- докази, отримані незаконними способами, неприйнятні;
- ніхто не може розглядатися винним, поки вирок у кримінальній справі не стане остаточним;
- будь-хто, що представив посвідчення особи цивільного характеру, не може піддаватися поліцейській ідентифікації, крім випадків, передбачених законом;
- приватне звинувачення в скоєнні кримінального злочину є прийнятним у разі, коли публічне обвинувачення не було здійснено у встановлений законом термін;
- закон може обмежувати гласність актів судової влади тільки, коли захищається особисте життя або коли того вимагають соціальні інтереси;
- ніхто не може бути заарештований, за винятком затримання на місці злочину, або без видання письмового мотивованого наказу компетентного органу судової влади, за винятком порушень військового характеру або певних військових злочинів, які встановлені законом;
- про будь-який арешт, а також про місце позбавлення волі мають бути повідомлені відповідний суддя і сім'я арештованого або особа, яка ним буде призначена;
- кожна заарештована особа інформується про свої права і, зокрема, про його право не давати показання;
- допомога з боку її сім'ї і адвоката гарантується;
- заарештована особа має право знати дані про особу, відповідальну за її арешт, і про особу, яка допитувала її в поліції;
- у разі незаконного арешту орган судової влади негайно видає наказ про звільнення;
- ніхто не може міститися в під вартою, якщо закон дозволяє тимчасове звільнення з поручительством або без поруки (ст.ст. LIII–LXVI Конституції) [11].

Найбільш повний перелік принципів здійснення судочинства та пов'язаних із ними положень міститься у Конституції Республіки Перу від 31 жовтня 1993 р. (зі змінами та доповненнями), у ст. 139 якої визначається, що принципи та права судових функцій, зокрема, є такими:

- єдність і винятковість Судової системи;
- незалежність при реалізації судових функцій;
- дотримання належних процедур і судового захисту;
- публічність судового розгляду;
- множинність юрисдикційного рівня;
- компенсація в порядку, передбаченому законом;
- принцип неможливості відмови від здійснення правосуддя;
- принцип незастосування за аналогією до кримінального права і законів, що обмежують права;
- принцип про те, що ніхто не може бути піддано покаранню без судового розгляду;
- застосування найбільш вигідного закону для обвинуваченого в разі сумнівів або конфліктів між кримінальними законами;
- принцип про те, що нікого не мають засуджувати заочно;
- заборона відновлення закритих справ з остаточними обвинувальними вирокami, амністією, помилуванням, відстрочкою виконання вироку та розпорядженням, яке має ефект прецеденту;
- принцип, за яким нікого не можна позбавляти права на захист на будь-якій стадії судового розгляду;
- принцип про те, що кожна особа має бути негайно поінформована в письмовому вигляді про причини і підстави свого арешту;
- принцип безплатного здійснення правосуддя або безплатного захисту осіб з обмеженими засобами й окремих осіб у випадках, визначених законом;

– участь народу в призначенні і звільненні суддів за законом;
– заборона реалізації судових повноважень будь-якою особою, яка не була призначена в порядку тощо [12].

Конституція США безпосередньо закріплює невелику кількість принципів здійснення судочинства, зокрема, принцип участі народу у здійсненні правосуддя (ст. III Конституції США, поправки V–VII до Конституції США), принцип доступності правосуддя (поправка VIII), принцип фінансової автономії судової влади (ст. III Конституції США), принцип інстанційності розгляду справи (ст. III Конституції США), принцип неприпустимості свідчити проти себе (поправка V) [13].

Натомість, більшість принципів судочинства у США було вироблено практикою, у першу чергу, Верховного Суду США і нині дедалі більше отримує закріплення в процесуальному законодавстві федерації і штатів [14, с. 93].

Професор права Австралійського національного університету П. Кейн зазначає, що у загальній системі права (Велика Британія, США, Канада, Австралія, Нова Зеландія) судовий процес в основному є змагальним і двостороннім [15, с. 292].

Висновки. Аналіз чинних положень сучасних конституцій зарубіжних країн свідчить, що у більшості з них на конституційному рівні передбачено та врегульовано основні принципи здійснення судочинства.

Незважаючи на те, що між конституційними системами судоустрою і судочинства країн світу є чимало відмінностей, спільним є закріплення таких принципів судочинства, як незалежність суддів, гласність, усність, вмотивованість судових рішень. Принцип змагальності безпосередньо був закріплений у конституціях пострадянських країн у 90-х рр. XX ст. Принцип диспозитивності судочинства нині залишається не передбаченим у конституціях країн світу.

Конституційні принципи здійснення судочинства зарубіжних країн розвинені в численних органічних і звичайних законах про судоустрій, судочинство, статус суддів, процесуальних кодексах, однак рекомендований обсяг нашого дослідження не дає змоги їх детально розглянути.

У результаті аналізу положень розглянутих конституційних актів країн світу варто дійти висновку про наявність двох підходів до конституційного закріплення принципів здійснення судочинства: інституційного (закріплення конституційних принципів здійснення судочинства в межах різних структурних підрозділів конституції, як у Білорусі, Грузії, Болгарії, Австрії, Бельгії, Швейцарії, США) і консолідованого (закріплення конституційних принципів здійснення судочинства на рівні окремого структурного підрозділу (статті) конституції, як в Україні, Сербії, Бразилії, Перу).

Список використаних джерел:

1. Конституция Австрийской Республики / Конституции стран мира. Хрестоматия / Сост. Д.В. Кузнецов. В 7 частях. – Часть 2. Европа. – Благовещенск : Благовещенский государственный педагогический университет, 2014. – 1054 с.
2. Belgium's Constitution of 1831 with Amendments through 2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://www.constituteproject.org/constitution/Belgium_2014.pdf?lang=en.
3. Конституция Республики Болгария / Конституции стран мира. Хрестоматия / Сост. Д.В. Кузнецов. В 7 частях. – Часть 2. Европа. – Благовещенск : Благовещенский государственный педагогический университет, 2014. – 1054 с.
4. Акт о конституционной реформе (24 марта 2005 г.) / Конституции стран мира. Хрестоматия / Сост. Д.В. Кузнецов. В 7 частях. – Часть 2. Европа. – Благовещенск : Благовещенский государственный педагогический университет, 2014. – 1054 с.
5. Судебные системы западных государств / отв. ред. В.А. Туманов. – М. : Наука, 1991. – 240 с. – С. 93.
6. Contempt of Court Act 1981. – London : London: Published by Her Majesty's Stationery Office, 1981. – 20 p.

7. Serbia's Constitution of 2006 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://www.constituteproject.org/constitution/Serbia_2006.pdf?lang=en.
8. Switzerland's Constitution of 1999 with Amendments through 2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://www.constituteproject.org/constitution/Switzerland_2014?lang=en.
9. Конституція Республіки Беларусь / Конституції стран мира. Хрестоматія / Сост. Д.В. Кузнецов. В 7 частях. – Часть 1. Россия и постсоветское пространство. – Благовещенск : Благовещенский государственный педагогический университет, 2014. – 224 с.
10. Конституція Грузії / Конституції стран мира. Хрестоматія / Сост. Д.В. Кузнецов. В 7 частях. – Часть 1. Россия и постсоветское пространство. – Благовещенск : Благовещенский государственный педагогический университет, 2014. – 224 с.
11. Brazil's Constitution of 1988 with Amendments through 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://www.constituteproject.org/constitution/Brazil_2015.pdf?lang=en.
12. Peru's Constitution of 1993 with Amendments through 2009 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://www.constituteproject.org/constitution/Peru_2009.pdf?lang=en.
13. Конституція Сполучених Штатів Америки [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://lib.rada.gov.ua/static/LIBRARY/catalog/law/usa_const.htm.
14. Герасимова А.Е. Конституционные основы права на судебную защиту в США : дис. ...канд. юрид. наук : 12.00.02 / А.Е. Герасимова. – М. : Московский государственный юридический университет имени О.Е. Кутафина, 2016. – 182 с.
15. Cane P. Administrative Law / P. Cane. – Oxford : Oxford University Press, 5th Edition, 2011. – 496 p.

